

HAÁG ZALÁN ISTVÁN

haagzalan@yahoo.de

PhD-hallgató (PTE BTK), egyetemi oktató (SZTE)

Idegháború a hidegháborúban: csapás a nukleáris csapásra

War of nerves in the Cold War: adversity to the nuclear strike.

ABSTRACT The study examines in terms of decision-makers the Cuban missile crisis which called the Cold War's hottest two weeks. What reasons, motivations and dilemmas were lead the actors in the conflict? What were the consequences for world politics, the own countries, the alliances and the own personal fate of these decisions?

KEYWORDS cold war, cuban missile crisis, consequences

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.3   <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Haág Zalán István (2016): Istenben bíz-nak Idegháború a hidegháborúban: csapás a nukleáris csapásra. Belvedere Meridionale 28. évf. Különszám. 22–34. pp

ISSN 1419-0222 (print)   ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Bevezetés

1962 októberében a harmadik világháború szélére sodródott az emberiség. Atomháború rémképe fenyegetett, s nem lehetett világosan látni, hogy a hisztérikus hangulatban lehet-e racionális, józan megoldást találni, hiszen még abban sem volt konszenzus az azonos oldalon állók körében sem, hogy mi számít józan és racionális megoldásnak, illetve hogy valóban az észérvek, és nem az érzelmek kellene-e hallgatniuk a döntés meghozatalakor.

A kubai rakétaválságot a szereplők – nem egyszer saját érdekeiknek megfelelő, s egyes esetekben időről időre módosított – visszaemlékezései, az elmúlt fél évszázadban előkerült dokumentumok és nem kevés spekuláció alapján sokan sokféle nézőpontból vizsgálták és elemezték. Magyar nyelven Glant Tibor tollából a közelmúltban jelent meg egy minden korábbinál átfogóbb áttekintés, különös tekintettel a különböző narratívákra és a konfliktus történetírásának alakulására.¹

Az alábbiakban a hidegháború sokak által legforróbb két hetének tartott kubai rakétaválságot a döntéshozók szempontjából vizsgálom: milyen okok, motivációk és dilemmák vezették a konfliktus főszereplőit, és ezek a döntések milyen következménnyel jártak a világpolitikára, az általuk vezetett országra, szövetségi rendszerre, végül saját személyes sorsukra nézve.

Szuperhatalmi erőviszonyok rakétafronton

Az ötvenes évek végén mindössze négy olyan, atomtöltettel felszerelt interkontinentális rakétával rendelkezett a Szovjetunió, mellyel elérhette volna az USA területét, amit 1962-re sikerült 25-re „feltornászni” (ezek megbízható célba juttatásának esélylatolgatásától ezúttal tekintsünk el). Az Amerikai Egyesült Államok ezzel szemben 75 hasonló interkontinentális rakétával rendelkezett, és több száz tengeralattjáróról indítható, közepes hatótávolságú rakétával is, melyekkel kedvező földrajzi pozícióból szintén el lehetett érni a Szovjetunó területét. A nyugati szövetségi rendszer vezető államának fölénye tehát egyértelműnek tűnik, rakétafronton a döntőnek azonban nem az interkontinentális vagy rakéták ténye bizonyult, hiszen azok elindításának mindenképpen számítnia kellett arra, hogy a megtámadott félnek érdemi ideje és lehetősége van hasonló válaszlépésre. Az USA igazi előnye azokban a szárazföldre telepített, tehát bármikor előkészület nélkül, kedvezőbb távolságról elindítható közepes hatótávolságú rakétákban rejtett, melyekkel ugyancsak elérhette nagy riválisa területét. Ez utóbbiak mindegyikét azok a PGM-19 Jupiter rakéták voltak, melyeket Eisenhower elnöksége végén, illetve Kennedy elnökségének elején telepítettek Olasz- és Törökországba. Ezek révén ugyanis nukleáris támadást lehetett indítani, és percek alatt el lehetett érni a szovjet fővárost, a nagyvárosokat és ismert rakétakilövő állásokat anélkül, hogy arra a kommunista nagyhatalom (hasonló erejű) atomcsapással válaszolhasson. A szovjetek saját közepes hatótávolságú rakétaikkal viszont „legfeljebb” a nyugat-európai NATO-tagállamokat vehették célba.²

¹ GLANT 2014. 126–142.

² ZUBOR 2012. és Az atomválság közepén – 1962, National Geographic Magyarország, 2009. augusztus 14. http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/08/Az_atomvalsag_kozepen_1962 (Letöltés ideje: 2016. január)

Érdekek konfliktusa: a kubai rakétaválság előzményei³

Az USA érdekei és Kennedy dilemmái

Az Amerikai Egyesült Államok megítélésében Kuba – mindenekelőtt annak földrajzi (az amerikai partoktól alig 90 mérföldes⁴) közelsége okán – a 19. század óta kiemelt figyelmet érdemelt. Az USA érdekszférájába tartozónak tekintette a szigetországot, ahol katonai támaszpontot is fenntartott. Ám az amerikai érdekeket (kormányzati és nemzetbiztonsági elvárásokat, tőkét és maffiát) gátlástalanul kiszolgáló Batista-rezsim ellen indított, Fidel Castro vezette forradalom 1959-es győzelme merőben új helyzetet teremtett az Egyesült Államok számára. Általános amerikai vélemény szerint a kétpólusú világrendben ez komoly veszélyeket rejtett az USA számára. Az amerikaiak az előbbiekből kiindulva ráadásul rosszul kezelték a helyzetet: nem voltak hajlandók tolerálni az amerikai gazdasági érdekeltségeken esett sérelmeket, az államosításokat, nem voltak hajlandók lenyelni a békát, meg sem kísérelték, hogy – biztonsági garanciák biztosítása mellett – kompromisszumra jussanak a kiépülő Castro-rendszerrel. 1961 áprilisában – John Fitzgerald Kennedy elnök jóváhagyásával és a CIA támogatásával – kubai emigránsok indultak el Amerikából, hogy a kubai a Disznó-öbölben partra szálljanak, s a lakosság feltételezett támogatásával megdöntsék a friss kubai nemzeti baloldali vezetést. A terv teljes kudarcot vallott, a Castro-fivérek, Fidel és Raúl vezetésével a kubaiak könnyedén visszaverték az inváziós kísérletet. Ezzel Amerika viszonya Kubával mélypontra jutott, a békés megegyezés elvi lehetősége is semmivé foszlott. Mindezt még tetézte az USA 1962 februárjában Kuba ellen bevezetett kereskedelmi embargója.

Érdemes picit elidőznünk a döntéshozók motivációjánál. Hajlamosak vagyunk ugyanis úgy tekinteni egy-egy nagy világpolitikai konfliktusra, mint egy sakkpartira, ahol „játékosok” tologatják a bábukat, s ahol őket nem érheti baj, maximum elveszítenek egy-két tisztet vagy gyalogot. Pedig például mattot is kaphatnak... A kubai rakétaválságban nemcsak Castro hatalma, vagy másik végtelként az atomháború pusztítása között lehetett választani. Egy-egy döntésnek komoly kihatása lehetett arra, hogy a „játékosok” folytathassák a partit. Kennedy elnök nemcsak tekintélyét veszíthette szűkebb stábjá vagy a Kongresszus előtt, de végső soron gondolnia kellett az 1964-es elnökválasztásra is, vagyis arra, milyen megítélése lesz a válság kezelésének hatására az amerikai közvélemény előtt. Nem is beszélve a *történelem ítélszékéről*, vagyis arról, ahogyan majd elnökségét követően értékeli teljesítményét. És fiatalemberként (ekkor még mindössze 45 éves) joggal hihette, hogy államfői munkájának sikerként vagy épp kudarcként történő megítélése életének hátralévő évtizedeiben végig fogja kísérni őt és családját. S bár nem demokratikus választás útján jutottak hatalomra, Castro és Hruscsov hatalma sem volt olyan szilárd, hogy ne kellett volna erősen a hazai közvélemény számára játszania. Hruscsov hitt a kommunizmus sikerében és a kommunista világrend jövőjében, Castro pedig az önálló, független Kubában, s mindkettejüket foglalkoztatta az is, hogyan fogja az utókor értékelni teljesítményüket, amikor az már történelem lesz.

³ Lásd: Tizenhárom nap – Az idegháború (Thirteen Days) című amerikai film (2000, rendezte Roger Donaldson), <https://www.youtube.com/watch?v=kDhlgR0Uac>, továbbá É. ERDEI 2004.; TARJÁN M.; BARÁTH 2007.

⁴ Kb. 140 kilométer.

A castrói Kuba kényszerpályája

Az amatőr módon kivitelezett partraszállási kísérlettel szemben elért kubai „győzelem” még tovább erősítette Fidel egyébként is meglévő legitimitását a kubai nép körében. A forradalom vezetője azonban tudta, hogy az amerikai hadsereg tényleges támadása ellen nem lenne esélye. S a támadás lehetősége egyáltalán nem tűnt valószínűtlen opciónak. A kubai forradalom vezetőjének ebben a helyzetben nem sok választása maradt, ráadásul az amerikai gazdasági büntetőintézkedések okozta nehézségekre is megoldást kellett találnia. Az azóta eltelt több mint fél évszázad eseményei alapján talán túlzónak tűnik az a kijelentés, hogy az Egyesült Államok politikája hajszolta Kubát a Szovjetunió karjaiba, ám lehet benne igazság. (Természetesen azt aényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kubai forradalom kommunista harcosai, köztük Fidel öccse, Raúl igyekeztek mindent megtenni a szovjet-kubai együttműködés érdekében.)

Az új kubai vezér az ország amerikaiakkal szembeni katonai védelmét, továbbá gazdasági nehézségei megoldását – azaz a forradalom győzelmét és saját hatalmának hosszú távú biztosítását – remélhette a Szovjetunióval való szövetségtől, a kommunista világrendhez való csatlakozástól. Bár a kubaiai komoly árat fizettek ezért is, saját hatalma megőrzése szempontjából Fidel jól kalkulált: ötven év elteltével is csak életkora és egészsége miatt távozott a hatalomból, hogy 2011-ben végleg átadja azt öccsének, Raúlnak.

Hruscsov optikája

Bár Hruscsovnak – amerikai riválisával szemben – nem kellett naponta szembenéznie a közvélemény-kutatások eredményeivel és négyévente a választók millióinak akaratnyilvánításával, és Castrótól eltérően nem kellett az amerikaiak partraszállásától sem tartania, mint látni fogjuk, ő sem volt annyira irigylésre méltó helyzetben, mint első pillantásra gondolnánk. Bár az űrversenyben a szputnyik fellövésével és Gagarin űrutazásával lépéselőnybe került az amerikaiakkal szemben, katonailag már kevésbé volt kedvező a kép. Ráadásul a Szovjetuniót belső feszültségek is terhelték. A XX. SZKP-kongresszust követő desztalinizációs folyamat hatására a Pártban sem uralkodott el a félelem légköre, ami – kudarcos lépések esetén – lehetséges táptalajt jelentett az elégedetlenség kifejezésre juttatásában egy, a pártvezér elleni államcsíny formájában. A Pártban és a kommunista államban meglévő elégedetlenség gazdasági-társadalmi hatását a következő tényezők alapozták meg:

- 1959-ben csökkentették a nyugdíjakat a Szovjetunióban;
- 1961-ben a megelőző öt éve legrosszabb mezőgazdasági termelése realizálódott;
- 1962–63-ban áruhiány mutatkozott a Szovjetunióban, emelkedtek az árak, újra jegyrendszert vezettek be;
- a fentiek hatására párton kívüli ellenzéki mozgólódás indult, ami Novocserkasszkban tiltakozó tüntetésbe és sztrájkba torkolt, amit a hadsereg és a belügyesek sortűzekkel és terrorral fékeztek meg (1962. június);
- a pártapparátus privilégiumait csökkentették, korlátozták a hivatalviselés lehetséges időtartamát;
- csökkentették a hadsereg létszámát, akárcsak a belügyi és államvédelmi alakulatokét, utóbbiak több privilégiumukat elvesztették.

Utóbbiak a párton belüli, rendszerhű, sztálinista ellenzék megerősödéséhez jelentettek táptalajt.

A fenti, Hruscsov – itt nem részletezett – gazdaságpolitikájának csődjét mutató, illetve részben abból következő intézkedések mellett a szovjet pártvezetőnek szüksége volt arra, hogy

sikert is fel tudjon mutatni, hiszen jól tudhatta, hogy senkinek a hatalma sem tart örökké. Ráadásul saját hatalomra kerülésekor ő sem bánt kíméletesen korábbi ellenfeivel (többen életükkel fizettek az őrsváltás alkalmával), tehát számára sem csupán a hatalom megtartása volt a tét, hisz annak elvesztése akár életébe is kerülhetett.

A külpolitikai siker ugyanakkor segíthetett átvészelni a nehezebb éveket, a szocialista világrend terjeszkedése, a világforradalom győzelmének felcsillanó lehetősége új lendületet adhatott a Szovjetunió számára is.

Am ebből a szempontból sem jól alakultak a dolgok: a Kínai Népköztársasággal fennálló konfliktus, a berlini fal felépítése vagy épp a desztalinizációs politikával „szembeszálló” Albánia ügyei közül egyik sem volt az aktuális szovjet világpolitika sikertörténete.

Ebben a légkörben szinte kapóra jött Raúl Castro 1962 nyarán Moszkvában tett látogatása. A kubai vezetés második embere segítséget kérni jött, Hruscsov szemei előtt pedig felcsillant a várva várt siker lehetősége Kuba szovjet katonai-politikai érdekszférába vonásával, az amerikaiak hátában. Különösen kecsegtetőnek tűnt ez a lehetőség annak fényében, hogy az USA-t a nemzetközi diplomáciában és politikában tapasztalatlan, második éve hivatalban lévő Kennedy vezette, aki egyrészt megégette már magát a Disznó-öbölbeli akcióval, másrészt Hruscsov támaszkodhatott az 1961-es bécsi csúcstalálkozón az amerikai elnökről szerzett személyes élményeire. Az amerikai elnökben egy bizonytalan, meghátrálásra kész ellenfelet látott a szovjet vezető. Ügyes sakk- vagy ha úgy tetszik, pókerjátékosként Hruscsov tehát úgy vélte: egy sikeres kubai rakéta- és védelmi-rendszer-telepítéssel a világ előtt bizonyíthatná fölényét az USA-val szemben, aminek jótékony nemzetközi és szovjet belpolitikai hatásai lehetnek (személyes hatalomgyakorlására nézve is).

Hruscsovot a következő konkrét külpolitikai szempontok is befolyásolták 1962-ben Kuba-politikájában:⁵

Úgy vélte, újabb amerikai támadástól kell tartani Kuba ellen. küszöbön egy újabb, a Castro-rendszer megdöntésére irányuló amerikai támadás, és azt mindenképpen meg akarta előzni. (Azóta beigazolódott a feltevés helyessége: ez lett volna a Mongoose-akció.)

Hruscsov számára – a szovjet világrendszer fenntartása és terjeszkedése szempontjából – szimbolikus jelentőséggel, üzenetértékkel bírt Kuba mint Amerika első kommunista országa, ahol első alkalommal tudott győzni a szocializmus szovjet fegyverek segítségével nélkül, és amely mintául szolgálhat más amerikai államok számára is (és nem mellesleg: az afrikai forradalmárok támogatása is könnyebben megoldható tengeri úton Kubából, mint a Szovjetunióból). És viszont: Kuba „eleste” nemcsak a kommunista csatlós országokban és a világ (Latin-Amerika, Afrika, Nyugat-Európa) kommunista pártjaiban okozna elbizonytalanodást, de gyengeséget mutatna az USA és Kína szemében is – nem is beszélve a szovjet katonai és politikai vezetésről.

Nukleáris téren a Szovjetunió komoly hátrányban volt az USA-val szemben saját biztonságát tekintve, amint arról már szó esett, és ezen Hruscsov minden igyekezete ellenére sem tudott érdemben változtatni egy évtized leforgása alatt sem. A kubai rakéta telepítés erre a helyzetre is megoldást kínált.

Összegzőként elmondható: nemzetközi téren semmiképp sem volt diadalmenet a hatvanas évtized első két éve a Szovjetunió számára, Kuba azonban igazi sikertörténetté válhatott: végre egy ország, amely az amerikai befolyással szemben önként kíván a szovjet világrendszer részévé válni!

⁵ Vö. VALKI 2012.; GLANT 2014. 137.

Lépés- és megegyezési kényszer

Hruscsov lépéskényszers

1962 első felében a szovjet katonai hírszerzés két olyan jelentést is a pártfőtitkár asztalára tett, mely szerint a Pentagon nukleáris (megelőző) csapást tervez a Szovjetunió ellen. Erre leginkább az amerikaiak törökországi rakétabázisairól nyílt lehetőség: a nagy hatótávolságú, 1959-ben telepített Jupiter-rakétákkal elvileg Moszkva is elérhető lett volna. Stílusosan azt is mondhatnánk, hogy Hruscsov átértelmezhetette az „amit szabad Jupiternek” kezdetű mondatot, és úgy vélte: ha riválisa egy idegen országba telepített bázisokon elhelyezett rakétákkal célba veheti Moszkvát, a Szovjetunió miért ne viszonzozhatná ezt a gesztust hasonló módon Washington felé?! Ennek szellemében meg is kezdődött a föld-föld-rakétához szükséges állások építése Kubában, majd nukleáris robbanófejekkel ellátott több mint 40 közép-hatótávolságú ballisztikus rakéta telepítése is, melyekkel az Egyesült Államok egész területe elérhető lett volna. Mindez kiegészült Luna⁶ típusú rakétákkal, melyek nukleáris robbanófejjel felszerelve taktikai atomfegyverként voltak bevetethetők. Az akciót több mint 40 ezer szovjet „katonai tanácsadó” végezte, illetve felügyelte.

Kennedy lehetőségei

A CIA már a megelőző hónapokban szerzett arra utaló hírszerzési információkat, hogy légvédelemre alkalmas, föld-levegő-rakétákat telepítettek Kubába. Az amerikaiak biztosra akartak menni, ezért október 14-én a kubai légtérbe küldtek egy U2-es kémrepülőt, hogy helyszíni felvételekkel rendelkezzenek a kubai katonai bázisokról. Rakétát ugyan ekkor nem sikerült lefotózni, de olyan közép-hatótávolságú rakétabázisokat igen, melyhez fogható addig csak a Szovjetunióról készített kémfelvételeken láttak. Az ezekről indított, a szigetországba érkezett R-12, illetve R-14 (NATO-kód szerint: SS-4 és SS-5) típusú föld-föld rakéták atomtöltettel ellátva alkalmasak lettek volna az amerikai városok elpusztítására. Az USA biztonsága veszélybe került. Valamit lépni kellett...

Az amerikai kormánynak a következő főbb lehetőségei voltak ebben a válsághelyzetben (kezdő lépésként):

I./ Nem veszt tudomást a történetekről

II./ Formális diplomáciai, vagy informális csatornákon jelzi tiltakozását, és esetleg komolyabb válaszlépéseket helyez kilátásba

III./ Ultimátumot ad a (vélelmezett) rakéták kivonására, ellenkező esetben katonai válaszlépéseket helyez kilátásba

IV./ Követeli a rakéták kivonását, nemzetközi nyomásgyakorlás eszközeivel él, és katonai blokádnál veszi a szigetországot (azaz megakadályozza további rakéták és katonai eszközök beszállítását)

V./ Tiltakozás, ultimátum helyett vagy mellett a légitámadás mellett dönt, és lebombázza a rakétakilövő-állásokat

VI. Átfogó légitámadásokat hajt végre, előkészítve a terepet az invázióknak és a Castro-rendszer katonai úton történő megdöntésének.

⁶ A NATO-rendszerben kódja FROG-3 és FROG-5.

A döntést, illetve az ezt követő válaszlépéseket az Egyesült Államok részéről J. F. Kennedy elnöknek kellett meghoznia, és ő igényt is formált arra, hogy döntést hozzon. Végig kezében tartotta az irányítást. Bár többször elbizonytalanodott a folyamat során, milyen lépésre milyennel válaszoljon, a céljai világosak voltak: a kubai rakéták esetében meghátrálásra kell kényszeríteni a Szovjetuniót, de anélkül, hogy a nukleáris (világ)háborút kockáztatnák. Emellett be kellett tartani a nemzetközi szövetségesekkel fennálló szerződésekben foglaltakat, tehát elfogadhatatlanok voltak számára az esetleges „Berlint Kubáért cserébe” típusú alkuk. Ez persze viszonylag szűk mozgásteret biztosított számára, nem is beszélve arról, hogy korántsem rendelkezett annyi információval a szovjetek és személy szerint Hruscsov terveiről és motivációiról, mint amennyi akár e rövid dolgozat kereteibe belefér, vagyis a hírszerzési információk és tanácsadói véleménye mellett nagy fokú empátiára is szüksége volt „ellenfele” várható lépéseinek kalkulálásakor.

Kennedynek egyébként „házon belül” is meg kellett küzdenie a háborút óhajtó héjakkal, vagyis a hadsereg tábornokaival, akik – látszólag szintén racionális alapon – háborút akartak. Érveik érthetőek: ha a szovjetek elindítják nukleáris robbanófejekkel ellátott rakétáikat Washington ellen (melyek 6-7 perc alatt célba is érnek), maximum hasonló válaszra nyílik lehetősége az USA-nak, de saját városai és lakossága pusztulása megakadályozására nem. Egy megelőző csapással viszont (amennyiben az teljes körű), elkerülhető az Egyesült Államok területét sújtó szovjet nukleáris csapás. A héjak érvelését gyengítette, hogy amennyiben az USA elsőként támad, a háború aligha úszható meg. Ráadásul valószínűnek látszott, hogy nem sikerülne valamennyi rakétakilövő-állást felderíteni és megsemmisíteni, így akkor mindenképpen megtörténik a nukleáris támadás az USA ellen. S ha mégis sikerült volna minden kubai rakétabázist egyidejűleg elpusztítani, akkor is háború következett volna, igaz, a hadszíntér például Berlin, amelyért az USA-nak (a NATO-tag NSZK felé vállalt kötelezettsége miatt) ugyancsak háborúba kellett volna lépnie, melynek kimenetele igencsak bizonytalannak látszott.

Ugyanakkor tarthatatlannak tűnt az amerikai ENSZ-nagykövet álláspontja is, mely kizárólag tárgyalásos (diplomáciai) megoldást szorgalmazott: a héjáknak abban igazuk volt, hogy a szovjetek csak az erőből értenek. S az egyeztetések elhúzódásával a szovjeteknek lett volna idejük kiépíteni a rakétaállásokat, a rakétákat „élesíteni”, sőt azok védelméről is gondoskodni.

Kennedy lépéselőnye

Az elnök – mérlegelve a lehetőségeket – a IV. változat mellett tette le a voksát azzal, hogy a nemzetközi jogban háborús lépésnek számító „blokád” helyett „karantént” hirdetett (de ez mindössze szóhasználati, és nem tartalmi különbséget jelentett). A szovjet válaszlépések függvényében ugyanakkor az elnök nyitva hagyta az V. és VI. verziót, és ezek előkészítésére is utasítást adott a hadseregnek.

Persze a terv sikeréhez szükség volt a „hierarchikus láncban”⁷ szocializálódott amerikai katonák és persze szovjet „társaik” józanságára is. Elég lett volna egy meggondolatlan döntés, hogy kitörjön a harmadik világháború. (És hiba így is „becsúszott”: egy U-2-es véletlenül ebben a feszült helyzetben repült be a Szovjetunióba, aminek majdnem súlyosabb következménye lett, de a blokád idején az egyik, a háború kitörését feltételező szovjet tengeralattjáró parancsnoka is csak a politikai tiszt vétója miatt nem indította el atomtöltetű rakétáját stb.) A fentiek miatt is az elnök, illetve kormányának tagjai (mint McNamara védelmi miniszter vagy R. F. Kennedy igazságügy-miniszter) végig „kézi vezérléssel” irányították a műveleteket.

⁷ A katonák a parancsot közvetlen feljebbvalójától kapták. Ehhez ragaszkodni kívánt az amerikai vezérkar, de a Kennedyk és McNamara igényt formáltak arra, hogy a rakétaválság idején közvetlenül utasítást adhassanak az amerikai hadsereg bármely katonájának, így igyekeztek végig kezükben tartani az események irányítását.

A blokád pedig – megint csak részben a katonák józanságának köszönhetően – sikeres volt: Hruscsov sem kívánta tovább feszíteni a húrt, a blokád áttörésével nem merte a harmadik világháborút, az első atomháborút, és esetleg a Szovjetunió pusztulását kockáztatni.

Hruscsov tartja a tempót

Bár a szovjet politikai marketing tovább folyt a hamis amerikai vádaskodásról, Hruscsov – közvetítőn keresztül – üzent a Fehér Háznak. Az ajánlat így hangzott: a Szovjetunió leszereli rakétatámaszpontjait a karibi szigetországban, és ENSZ-felügyelet mellett elszállítja rakétáit, sőt a kubaiakkal közösen garanciát vállal arra is, hogy a jövőben sem telepítenek ide hasonló támadóeszközöket. Cserébe az USA végleg lemond a Kuba elleni invázióról és arról, hogy támogasson bármilyen akciót, mely a Castro-rendszer megdöntésére irányul.

Hruscsov ezt levelében is megerősítette, bár a rakéták leszerelése itt már homályosabb megfogalmazásban szerepelt. A következő napon azonban egy újabb hruscsovi rádióüzenet már az amerikaiak törökországi rakétáinak kivonását is követelte. Ez az ultimátum már elfogadhatatlan volt Kennedy számára, hiszen az gyengeséget mutatott volna a nemzetközi közösség, illetve a hazai közvélemény előtt.

Azt azonban már érezni lehetett, hogy közel a megegyezés. A gordiuszi csomót végül Robert Kennedy, az elnök öccse, igazságügy-minisztere vágta át. Ő azt javasolta, hogy az eredeti Hruscsov-javaslatot vegyék alapul, s arról tárgyaljanak. A szovjet első titkár azonban szintén nem táncolhatott vissza teljesen, így végül a török kérdésben kompromisszum született.

A nyilvánosság előtt az eredeti ajánlat elfogadásában állapodtak meg ugyan a felek, ám a paktum mintegy titkos záradékaként az USA ígéretet tett a törökországi Jupiterek fél évvel későbbi leszerelésére azzal a kitételrel, hogy erről nem beszélnek a nyilvánosság előtt.

A válság megoldása – nyertesek és vesztesek⁸

A kubai rakétaválság egyértelmű nyertesének maga az emberiség számított. Bár a világ közel járt a harmadik világháborúhoz, sőt az atomháborúhoz, Kennedy bölcsessége és Hruscsov belátása ezt megakadályozta. Ám akadnak, akik utóbbit inkább gyávaságnak tekintik, és magyarázatot keresnek arra, miért is táncolt vissza Hruscsov ilyen hirtelen. Állítólag valóban megijedt: tudomást szerzett arról, hogy Kennedy tévészózatra készül, s mivel megbízható hírszerzési értesülései nem voltak ennek tartalmáról, attól rettegett, hogy a támadás bejelentése fog megtörténni. Ezt pedig nem akarta vagy merte megkockáztatni.

Ha a világpolitikai játszma főszereplőit nézzük nyereség és veszteség szempontjából, a következőt állapíthatjuk meg:

JFK pirruszi győzelme

A közvélemény előtt a Kennedy vezette Egyesült Államok győzött: határozott fellépéssel, az erővel történő fenyegetéssel és ügyes manőverezéssel megakadályozta, hogy területe nukleáris fenyegetés célpontjává váljon, a leszerelést az amerikaiak is ellenőrizhették. Az USA szövetségi ígéreteit is megtartotta, s elkerülte a háborút. A konfliktusból megerősödve került ki.

A valós kép ennél sokkal kedvezőtlenebb. Kennedy hatalomra kerülésekor az USA Szovjet-

⁸ Lásd É. ERDEI 2004. és Tizenhárom nap – Az idegháború (Thirteen Days) című amerikai film. 2000, rendezte Roger Donaldson.

unióra irányuló rakétatámaszpontokkal rendelkezett Törökországban, s Kuba nem volt a szovjet érdekszféra része. Ezzel szemben két évvel később Kuba végérvényesen kommunista országgá vált, mely tény tiszteletben tartására kötelezettséget vállalt az USA. Ráadásul Kuba területén kis híján titokban atomtöltetek is maradtak. Ennek lehetőségét végül nem az amerikaiakkal történt megegyezés miatt, hanem a forrófejű kubai vezetéssel szembeni bizalmatlanság következményeként zárták ki a szovjetek, s 1962 végére valamennyi nukleáris fegyvert kivonták a szigetország területéről. Kisvártatva az amerikaiak is leszerelték törökországi rakétaikat, még ha a világ nem is sejtette, hogy mindezt a szovjetek ultimátuma nyomán tették.

Hruscsov rossz kommunikációja

A közvélemény, de még Castro szemében is a Hruscsov vezette Szovjetunió a rakétaválságban meghátrált. Vissza kellett vonnia rakétáit Kubából, és látszólag nem nyert semmit a konfliktuson.

A valóságban, az USA térszomszédságában Kuba végérvényesen szovjet érdekszférává vált, honvédelme pedig erősebb volt, mint a válság kitörése előtt. Fél évvel a krízist követően megszűnt Moszkva rakétafenyegetettsége Török- és Olaszországból (igaz, egyes brit területen elhelyezett rakétákkal elvileg elérhetőek voltak a Szovjetunió északnyugati területei). Ugyanakkor a szovjetek nagyjából elhibázott kommunikációja a válság kapcsán (például az ENSZ-ben) a „vesztes” szerepébe manőverezte őket.

Fidel sértettsége

A kubai rakétaválság tétje volt Kuba sorsa is. Mégis Castróék kizárásával állapodott meg a szovjet és amerikai vezetés a fentiekben, s erről Hruscsov csak utólag értesítette a karibi vezetőt. Fidel Castro úgy érezte, a szovjetek becsapták. Pedig a szovjet támogatás mellett az amerikaiak is garantálták, hogy a jövőben nem tesznek semmit a Castro-rendszer megdöntésére. Ráadásul évtizedeken át tartó KGST⁹-támogatás segítette Fidel és rendszere virágzását. Pedig alakulhatott volna másként is: Hruscsov Castro által hiányolt „kitartása”, makacssága kiprovokálhatta volna az amerikaiak támadását, és nem biztos, hogy ezt Castro és rendszere túlélte volna – nem is beszélve a karibi lakosságot sújtó háborúról vagy sugárveszélyről. A kommunista Kuba érdekét szolgálta a paktum – ám a forróvérű és -fejű forradalmár fivérek ezt akkor nem tudták elfogadni.

Személyes sorsok

Végezetül ha a játékosok személyes sorsát vizsgáljuk, szintén érdekes eredményre jutunk. A papírforma szerint Hruscsovnak volt nagyobb esélye arra, hogy akár az életével is fizessen sikertelen politikájáért, melyben része lehetett a rakétaválság veszteség-érzésének is. S valóban, két évvel a történetek után a szovjet pártvezetőt elvtársai valóban megpuccsolták, ám életét megkímélték, és viszonylagos jólétben élhetett 7 évvel később bekövetkezett haláláig (még ha végig megfigyelés alatt tartották is).

Ezzel szemben Kennedy, aki – kommunikációs értelemben – sikerrel jutott túl a válságon, alig egy évvel élte túl az eseménysorozatot. (A válság megoldását a hazai és nemzetközi közvélemény Kennedy sikereként könyvelte el, a CIA és különösen az amerikai hadvezetés viszont komoly vereségként értelmezte.) Bár az elnök elleni gyilkos merénylet okairól még ma sem lehet

⁹ Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, amely a szovjet vezetésű kommunista világrend, különösen Kelet-Európa gazdasági integrációs szervezete szerepét volt hivatott betölteni 1949-től. Kuba már a hatvanas évektől élvezte a KGST-országok szolidaritását gazdasági, pénzügyi, műszaki, tudományos területen. A szervezetnek előbb megfigyelő, majd 1973-tól teljes jogú tagja lett.

biztosan tudni semmit, halálát több összeesküvés-elmélet részben vagy egészben összefüggésbe hozza Castróval, illetve a kubai válság kezelésével.

Végül a mellékszereplő Fidel Castro még közel ötven évig állt Kuba élén, az első számú vezető posztjáról önszántából távozott, s még ma is él. Bár sosem állt világhatalom élén, egyéni sorsa alakulását tekintve jóval sikeresebb volt a két főszereplőnél.

A válság hosszabb távú következményei

A válság hatására a kétpólusú világ mindkét szuperhatalma felismerte, hogy a nukleáris fegyverarzenál elrettentésül szolgálhat ugyan, de bevetése beláthatatlan következményekkel, s akár az adott hatalom vagy az emberiség pusztulásával járhat.

A tanulságok felismerése jelének tekinthetjük, hogy a nagyhatalmak 1963 tavaszán megkötötték az atomcsend-egyezményt, és telefonos „forródrót” létesült a washingtoni Fehér Ház és a moszkvai Kreml között – így véve elejét a kommunikációs hiányosságokból származó esetleges félreértéseknek, melyek rossz kezelése kis híján a harmadik világháború kitöréséhez vezettek 1962 októberében.

A kubai rakétaválság tanulságai – a racionális döntés korlátai és az érzelmek határai

A válság kirobbanását követően az egyik fél lépéseire nyilvánvalóan többféle válasz következhetett a másik fél részéről, ami újabb válaszlepcső-lehetőségeket vetített előre, és így tovább.

Első ránézésre azt gondolhatnánk, hogy a racionális és ésszerű döntés lenne az elvárható ebben a helyzetben, amit azonban számos tényező nehezít. Például amerikai részről nem tudhatták biztosan, hogy a szovjetek döntését is racionális szempontok motiválják-e, avagy inkább az emocionális, netán ideologikus szempontok válnak meghatározóvá a döntési folyamat során.

Természetesen racionális és racionális döntés között is van különbség: nem mindegy ugyanis, hogy ki milyen célt tűz maga elé, hiszen annak érdekében kell meghoznia a döntéseit – tehát ugyanabból a kiindulási alapból ugyanazok a személyek racionális alapon is más-más megoldást választanak, ha eltérő célt jelölnek ki számukra vagy tűznek ki maguk elé. Ráadásul egy politikus esetében a racionális döntéshozatal akár teljesen mást jelenthet, mint egy klasszikus döntéelméleti modellben.¹⁰

A racionális döntéshozatali mechanizmus hatékonyságához, különösen egy ilyen „idegháborús” helyzetben ugyanakkor nagyfokú – értelmi és érzelmi – intelligencia szükségeltetik, hiszen a döntéshozó alapvetően nem hasonló érdekű partnerek vagy potenciális ügyfelek érdekeihez, netán piaci mechanizmusokhoz kell igazítani a döntéseit. Bármilyen furcsa, már önmagában a tulajdon érdekek felismerése is komoly intellektuális teljesítmény, nem is beszélve arról, hogy komoly értelmi intelligencia és beleérző-képesség szükséges az ellenérdekelt fél motivációinak, céljainak, döntési lehetőségeinek feltérképezéséhez. Ahogyan Bretter Zoltán fogalmaz a hidegháborús logika, illetőleg a kubai rakétaválságot elemző művek apropóján: „A racionális döntésnek lehet irracionális – előre nem kiszámítható kimenetele”.¹¹

¹⁰ NYERGES 2014. 81–85.

¹¹ BRETTER 2014. 139.

A válság során a szűk körben sokszor hezitálóknak, bizonytalankodónak mutatkozó Kennedy elnök kiválóan vizsgázott a másik fejjel való gondolkodásban, hiszen az általa kítűzött célokat maradéktalanul elérte. S bár kényszerült némi engedményre, ez valójában nem is volt számára az (nem kívánt nukleáris csapást mérni a Szovjetunióra, tehát nem volt szüksége „elrettentésül” a törökországi rakétákra, s mivel a Szovjetunióknak sem maradt ilyen eszköze, a közvetlen fenyegetés is elmúlt).

Világpolitikai szinten az Egyesült Államok megerősödve került ki a konfliktusból, a külvilág szemében – szövetségesi szerződéseit megtartva – meghátrálásra kényszerítette a Szovjetuniót. Kommunikációs és pszichés szempontból erősebbnek mutatkozott nála, ami lehetőséget biztosított számára, hogy az amerikai érdekeket kisebb konfliktushelyzetekben könnyebben érvényre tudja juttatni, amerikai, ázsiai s európai szövetségesei részéről pedig megmaradjon a belé vetett bizalom, továbbra is erős hatalomként tekintsenek rá, ezáltal biztosítva ezen államokban az amerikai dominanciát, illetőleg érdekeket.

Bár összességében a Szovjetunió a kubai válságot követően sokkal kedvezőbb helyzetbe került, mint azt megelőzően volt, a szovjet hatalom erejébe és Hruscsov pártfőtitkárra vetett bizalom világszerte és odahaza is megrendült, ami álláspontom szerint nagy mértékben a kommunikáció fontosságának Hruscsov általi fel nem ismerésének volt betudható, kisebb mértékben pedig Hruscsov vezetői képességének korlátait mutatja meg.

„Bábuk” a sakktáblán és „játékosok” azon túl

A kubai rakétaválság szereplői gondolkodásmódjának jobb megértésekor nem árt azt is szem előtt tartani, hogy a krízis első számú főszereplői – napjaink politikai vezetőinek döntő többségével szemben – életük korábbi szakaszában voltak éles harci bevetésen vagy részesei voltak harci cselekménynek, így a háború közeli helyzetet kísérő stressz kezelésére is lehetett saját egyéni stratégiájuk. JFK az amerikai hadsereg tisztjeként többször került életveszélybe a második világháború Csendes-óceáni frontján, ahol életre szóló sérüléseket is szenvedett. Nyikita Szergejevics a polgárháború vörösgárdistájaként, majd két évtizeddel később altábornagyi rangban az ostromlott Sztálingrád politikai biztosaként vagy épp a sztálini tisztogatásokat megúszandó is kellett, hogy a szó szoros értelmében rendelkezzen „túlélési” stratégiával. Fidelt szintén megedzette a Batista-elleni gerillaharc a Moncada laktanya elleni ostromtól a havannai bevonulásig.

A válság ugyanakkor természetesen más és más reakciót váltott ki az egyes szereplőkből, azonban így vagy úgy, de későbbi személyes sorsuknak is meghatározó eseményévé vált.

JOHN FITZGERALD KENNEDY (1917–1963) az USA 35., demokrata párti elnöke 1961-től.

1960-as kampányában ellenfele, az addigi amerikai alelnök Nixon szemére vetette, hogy olyan kormány tagja volt, mely asszisztált Castro hatalomra kerüléséhez. A kommunista Kubával szemben keményebb, akár fegyveres fellépést ígért (pedig ekkor még szó sem volt kubai rakétatelepítésekről).

A kubai rakétaválság kezelését – az amerikai és nemzetközi közvélemény értékelésével szemben – a hadsereg tábornokai és a CIA vezetői kudarcként élték meg. Kennedy 1963. novemberi meggyilkolása mögött számos összeesküvés-elmélet máig a titkosszolgálatok (és esetleg a hadsereg) puccsát sejtik, míg az események átlélói közül sokan Castro Kubáját, megint mások a Castro-ellenes kubai emigránsokat gyanították a merénylet kitervelőiként és végrehajtóiként.

ROBERT FRANCIS KENNEDY (1925–68) JFK öccse, kormányában igazságügy-miniszter és legfőbb ügyész (1964-ig), 1968-ban, mint demokrata párti elnökjelölt-aspiránst meggyilkolták.

Bátyja bizalmasaként vett részt a kubai rakétaválság megoldásában. Eleinte maga is a Kuba elleni támadás

pártján állt, de később a békés megegyezés érdekében tett erőfeszítéseket, ő tárgyalta az elnök megbízásából Dobrynin szovjet nagykövettel, mely elvezetett az USA és a Szovjetunió megegyezéséhez. Emlékeit a rakétaválságról, saját szerepét némileg megszívtva, a Tizenhárom nap című könyvében foglalta össze, mely a halálát követő évben jelenhetett meg, igaz, ebből is „kicenzúráztak” bizonyos részeket (pl. a Jupiter rakéták kivonására tett célzásait).¹²

ROBERT STRANGE MCNAMARA (1916–2009) az USA védelmi minisztere (1961–68), majd a Világbank elnöke (1981-ig).

A kubai rakétaválság idején galambnak mutatkozott, a békés megegyezés híve volt, a vietnami háború idején épp ellenkezőleg: az amerikai beavatkozás egyik fő szorgalmazójaként lépett fel. Szállóigévé vált a rakétaválságot utólag értékelő mondása, mellyel valószínűleg nagyobb igazságot fogalmazott meg, mint azt eredetileg önmaga gondolta volna. „Nagy szerencse is kellett, hogy elkerüljük világunk pusztulását” – fogalmazott. Így is volt: több esetben (mindkét oldalon) a nem vagy rosszul informált, bevetésen lévő katonák lélekjelenlétén, illetve pillanatnyi belátásán múltott, hogy nem került sor nukleáris fegyver bevetésére, ezzel a harmadik világháború és atomháború kitörésére.

FIDEL CASTRO RUZ (1926–) az USA-t kiszolgáló Batista-rendszer elleni gerillaharc, majd forradalom vezéréként – a rezsim megdöntését követően – Kuba első számú vezetője, diktátora előbb miniszterelnökként, majd államelnökként; a kommunista állampárt vezetője, a hadsereg főparancsnoka. Egészségi állapota miatt 2008-ban állami, 2011-ben párttisztviseléről is önként lemondott öccse, Raúl javára.

Hruscsovnek 1962. október 26-án küldött táviratában azt javasolta, mérjenek csapást az Egyesült Államokra. A konfliktus – Castro feje feletti – lezárást követően a kubai forradalmár árulásnak tartotta a szovjet pártvezető „meghátlását”, nem véve tudomást arról, hogy egy esetleges atomháború középpontjában Kubának nem sok esélye lett volna elkerülni a teljes pusztulást.

RAÚL CASTRO RUZ (1931–) a Batista-ellenes felkelők kommunista csoportjának tagja már akkor, amikor bátyja még nem kötelezte el magát a marxista-leninista eszmék és a szovjet világbirodalom mellett. 1959-től, az új kubai rezsim hatalomra kerülését követően a tisztogatások irányítója. A legtöbb poszton bátyja helyettese. 2008-tól Kuba elnöke, 2011-től a Kubai Kommunista Párt első számú vezetője is. 2014 decemberében abban állapodott meg Obama amerikai elnökkel, hogy a két ország rendezi kapcsolatait.

1962 júliusában – bátyja felhatalmazásával – mint védelmi miniszter ő tárgyalta és állapodott meg titokban Moszkvában Hruscsovval Kuba szovjetek általi „fokozott segítéséről” és a „kölsönös védelmi szerződésről”.

NYIKITA SZERGEJEVICS HRUSCSOV (1894–1971) a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára (1953–64), a Minisztertanács elnöke (1958–64).

Leverte a magyar forradalmat, felépíttette a berlini falat, a kubai rakétaválságot pedig lényegében „döntetlenre” hozta. Rakétafronton és Kuba kérdésében ugyanakkor összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben volt a Szovjetunió 1964-ben, mint Hruscsov hatalomra kerülésekor, mégis, a karibi krízisben elszenvedett kommunikációs veresége, azaz a Szovjetunió presztízsvesztése döntő szerepet játszott abban, hogy belső pártellenzéke államcsínnyel el tudta távolítani a hatalomból. Élete hátralévő részét megfigyelés alatt, illetve házi őrizetben töltötte. Ezekben az években jelentek meg Nyugaton a Szovjetunióból kicsempészett emlékiratai, melyben külön fejezetben emlékezik meg a karibi válságról – bizonyos tények figyelmen kívül hagyásával. A memoárban megjelent nyilvánvaló valótlanságok miatt az első New York-i kiadást (1970) négy év múlva újabb, módosított változat követte.¹³

¹² A visszaemlékezés újabb kiadása angol nyelven A. M. Schlesinger előszavával: KENNEDY 1999. 192.

¹³ A visszaemlékezés legfrissebb – Hruscsov fiának, az amerikai állampolgár Szergej Hruscsovnek a szerkesztésében – megjelent kiadásának vonatkozó része angol nyelven hozzáférhető jegyzetekkel ellátva: The Cuban Missile Crisis, in: Memoirs of Nikita Khrushchev, vol 3. Statesman [1953–64], The Pennsylvania State University Press, 2007. 315–359.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az atomválság közepén – 1962. *National Geographic Magyarország* 2009. 08. 14. http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/08/Az_atomvalsag_kozepen_1962 Hozzáférés: 2016.01.10.
- BARÁTH MAGDOLNA (2007): Kis októberi forradalom. Hruscsov leváltása és a magyar pártvezetés. *Múltunk* 2007/4. <http://www.multunk.hu/letoltes/barathm3.pdf> Hozzáférés: 2016.01.10.
- BRETTER ZOLTÁN (2014): „Őrült beszéd: de van benne rendszer”. Töredékes elemzések és megértő kritikák (Hozzászólás Szabó Márton Közpolitikai diskurzuselemzés című tanulmányához). *Politikatudományi Szemle* 2014/1. 139. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2014_1szam/bretter.pdf Hozzáférés: 2016.01.10.
- É. ERDEI ANDRÁS (2004): A kubai rakétaválság története. *Mult-kor.hu* <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=8039&pidx=1> Hozzáférés: 2016.01.10.
- GLANT TIBOR (2014): „Már a kubai rakétaválság sem a régi”. Gondolatok a hidegháború legforróbb pillanatának 50. évfordulója alkalmából. *Aetas*. 29. évf. 2014. 2. sz.
- KENNEDY, ROBERT F. (1999): *Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis*. New York, WW. Norton & Company.
- NYERGES ÁDÁM (2014): A politikai döntéshozatal racionalitásának kihívásai. In Novák Anikó és Rózsa Rita (szerk.): *Kihívások és lehetőségek: válogatott társadalomtudományi tanulmányok*. Subotica, VMDOK. 50-87.
- TARJÁN M. TAMÁS: 1962. október 14. – A kubai rakétaválság kezdete. *RubiconOnline* www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1962_oktober_14_a_kubai_raketavalsag_kezdetek/ Hozzáférés: 2016.01.10.
- The Cuban Missile Crisis, in: *Memoirs of Nikita Khrushchev*, vol 3. Statesman [1953-64], The Pennsylvania State University Press, 2007. 315-359.
- VALKI LÁSZLÓ (2012): Kuba, 1962. *Grotius* 2013. 06. 27. http://www.grotius.hu/doc/pub/IQJNVI/2013-06-27_valki_laszlo_kuba-1962.pdf Hozzáférés: 2016.01.10.
- ZUBOR ZALÁN (2012): Amikor majdnem kitört a harmadik világháború. *Hvg.hu* http://hvg.hu/vilag/20121014_otven_eve_volt_a_kubai_raketavalsag Hozzáférés: 2016.01.10.